

Вступ

У «Житті та пригодах Ніколаса Ніклбі» Чарльз Дікенс розповідає історію про акціонерне товариство. Автор запевняє, що воно має «величезне національне значення». Діяльність товариства посприяє «добробуту, щастю, затишку, свободі, та й узагалі самому існуванню вільного й могутнього народу». Члени парламенту оголошують про свою підтримку. На перше засідання з'їжджаються юрби інвесторів. Одне слово, великі надії, покладені на Об'єднану столичну компанію з випікання та своєчасного доставляння гарячих кексів і булочок.

— Сама лише ця назва підвищить вартість акцій до небес! — вигукує один з директорів.

На сцені перед присутніми інвесторами директори розпочинають свою промову з викриття великого зла, що переслідує нинішню торгівлю кексами. Перший розповідає, як відвідував будинки бідняків у Лондоні. «Він побачив, що в них не було навіть найменших залишків кексу, якого, як виявилось, деякі з цих нужденних узагалі ніколи не куштували». Інший керівник, «зажурений джентльмен напівцерковного вигляду», детально описав страждання так званих «кексових хлопців» — дітей, які ходять вулицями Лондона й розносять кекси. «Здається, цих нещасних юнаків щоночі виганяють на мокрі вулиці в найбільш непогожі пори року, щоб вони годинами тинялися в темряві під дощем, градом чи снігом, без даху над головою, без їжі й тепла. І нехай громадяни ніколи не забувають, що в той час, коли кекси вкутані в теплі

скатертини та покривала, хлопчаки абсолютно не захищені від холоду. Їх покинули ні з чим. (Ганьба!)». Від цих промов у жінок, які сиділи в залі, на очі наверталися сльози.

На щастя, зазначили директори, в Об'єднаній столичній компанії є план, як виправити цей невтішний стан речей. По-перше, керівники пообіцяли, що, під страхом великих штрафів, вони заборонять будь-яку приватну торгівлю кексами. По-друге, постачатимуть населенню кекси найвищої якості за зниженими цінами. І врешті-решт зроблять купівлю кексів і булочок «обов'язковою для всіх класів суспільства». Директори оголосили, що відповідний законопроект уже поданий на розгляд парламенту.

Слова керівників справили на натовп глибокий вплив. «Усі ці виступи досягли саме тієї мети, для якої вони призначалися, і переконали слухачів, що не існує іншої такої багатообіцяльної та водночас гідної похвали інвестиції, як Об'єднана столична компанія з випікання та своєчасного доставляння гарячих кексів і булочок». Один з директорів шепоче колезі, що завдяки промова вартість акцій компанії зросла на 25%. Під радісні вигуки та оплески партнери закривають засідання і негайно вирушають на обід (вартість якого оплачує компанія).

Історія про Об'єднану столичну компанію з випікання та своєчасного доставляння гарячих кексів і булочок пропонує нам напрочуд стислу критику епохи капіталізму. Недобросовісні менеджери, корумповані політики, довірливі інвестори, панівні монополії — усі вони тут. Й очевидно, кому віддає свої симпатії Дікенс. Один з директорів компанії — головний злодій роману Ральф Ніклбі. Проте Дікенс не прагне заглиблюватися у філософію. Його цікавить не так велична теорія капіталізму, як ті, хто при ньому живуть: вдатні й забуті, багаті й бідні, можновладні і трудящі. Невипадково для відтворення цієї картини він вирішив звернути увагу на корпорації. Лише після дослідження внутрішнього

устрою корпорацій, вивчення їхньої роботи й методів Дікенсу вдалося зобразити могутні сили, породжені капіталізмом. Він знав, що історія капіталізму — це насправді історія корпорацій.

Ця книжка розповідає історію корпорацій та людей, які за ними стоять: від акціонерів, які їх фінансують, до керівників, які ними керують, і працівників, які підтримують їхнє функціонування. Фактично це людська історія про різноманітні групи підприємців, банкірів й інвесторів, які поступово створювали сучасну економіку. Вона сповнена історій про багатіїв, можновладців і геніїв, а також про підлабузників, шахраїв і злодіїв. Ми дізнаємося про работорговців і баронів-розбійників, а також про вчених і новаторів. Перемістимося від римських палаців до конвеєрів детройтських заводів. Дізнаємося, як бізнес розвивається та зазнає краху, а також, чим хороший лідер відрізняється від поганого.

Якщо в історії корпорацій і є щось незмінне — це те, що вони завжди й усюди мали надзвичайний вплив на перебіг подій у світі. У Стародавньому Римі корпорації сприяли перетворенню римської армії на найефективнішу бойову одиницю, відому людству. У Флоренції епохи Відродження спостерігали за процвітанням мистецьких талантів, яким ніколи не було рівних. Нещодавно вони започаткували еру Великих технологій, де смартфони та інтернет змінили наш спосіб взаємодії зі світом. Роль корпорацій у цих процесах, звісно, не завжди була позитивною. Римські публікани славилися своєю жадібністю та корупцією. Це навіки поставило їх на один щабель до грішників з Біблії. Банк Медічі у Флоренції звинувачували в лихварстві, а монах-домініканець Савонарола очолював «багаття марнославства», виступаючи проти їхніх пороків. Великі технологічні компанії піддаються атакам з усіх можливих боків: починаючи від політики конфіденційності до монопольного становища та ставлення

до свободи слова. Іноді корпорації відіграють роль героїв, іноді — лиходіїв. Проте вони ніколи не сходять зі сцени.

Ця книжка містить вісім розділів, кожен з яких присвячений окремій корпорації. Корпорації вважають основним структурним елементом капіталізму, але ті не завжди мали такий вигляд і функціонували так, як зараз. У Римській республіці корпорації діяли в рамках аграрної економіки й мали справу виключно з такими держзамовленнями, як будівництво доріг та збір податків. В Англії часів Єлизавети корпорації утверджували меркантилістську економіку, здійснювали дослідження і торгівлю, а також регулярно вдавалися до дій, які можна назвати лише піратством. Нині корпорації змагаються у складній глобальній економіці, надають широкий спектр товарів і послуг та мають доступ до безпрецедентних обсягів капіталу. У цій книжці розглянемо, як відбувалася ця еволюція.

Перед тим як розпочати, буде корисно визначити основні терміни дискусії. Насамперед — що ж таке корпорація? Сьогодні ми часто сприймаємо корпорації як синонім бізнесу, але насправді — це конкретний тип бізнесу зі своєю особливою формою та структурою. Вперше ідея корпорації виникла в Римській республіці, тому цілком доречно, що сам термін «корпорація» походить від латинського слова *corpus*, що означає «тіло». Тобто, корпорація — це група законодавчо об'єднаних у єдине ціле осіб. Те, що раніше вважали сукупністю окремих осіб, тепер єдиний суб'єкт, який може діяти як одне ціле і до якого можна вчинити дії як до одного цілого. В інших мовах термін «корпорація» більш наближений до первісного римського поняття «товариство» — *societas*. Наприклад, італійською мовою корпорація буде *società per azioni*, або «товариство на паях». Звідси випливає друга важлива особливість корпорацій — наявність акцій та акціонерів. Той факт, що корпорації можуть видавати акції зовнішнім інвесторам, які натомість дають їм гроші, дозволяє

корпораціям долучитися до величезних потоків капіталу, що належать широкому загалу, а не просто спустошувати кишені керівництва компанії. Насамкінець, корпорації мають іще одну рису, через яку стають особливо привабливою моделлю ведення бізнесу, — обмежену відповідальність. На відміну від повних приватних підприємств, де в разі банкрутства кожен партнер у бізнесі може бути притягнутий до відповідальності, власники корпорації не зобов'язані задовольняти майбутні фінансові потреби компанії. Щойно акціонери придбали свої акції, вони можуть бути певні, що їхні гаманці не потраплять до рук кредиторів, хоч як кепсько не йшли би справи.

Поєднання цих властивостей перетворює корпорації на надзвичайно потужні рушійні сили комерції. Фактично, такий набір ознак є настільки винятковим, що Вільям Блекстон, англійський правознавець XVIII століття, приділив їхньому опису значну частину своїх знаменитих «Коментарів до англійських законів». «Всі привілеї та недоторканності, майно та володіння корпорації, одного разу набуті нею, залишаються за нею назавжди, без будь-якої передачі надалі новим спадкоємцям; адже всі окремі члени, які існували від її заснування до сьогодення чи існуюватимуть у майбутньому, є єдиною юридичною особою — особою, яка ніколи не вмирає: так само як Темза залишається тією самою річкою, хоч частини, що її утворюють, щомиті змінюються». Ще один видатний англійський юрист сер Едвард Коук висловився простіше: корпорації «невидимі, невмирущі»¹.

Розвиток корпорації проклав шлях до створення абсолютно нового класу громадян — капіталістів. Попри те що багаті люди існували завжди, корпорація відкрила для них новий спосіб збагачення. Багатії могли інвестувати свої статки в компанію замість того, щоби просто накопичувати їх чи витратити на розкоші та розгульне життя. Як акціонери корпорації, вони могли сидіти склавши руки та споглядати, як

їхні інвестиції день за днем зростають, і все це завдяки чужій праці, практично без будь-якого їхнього втручання. Це ознаменувало кардинальну зміну у природі бізнесу. З появою нового класу капіталістів, які володіли акціями компаній, але не могли ними керувати, в економіці з'явилася нова потужна сила зі своєю власною логікою та методикою. Виявилось, що часто капіталістів більше цікавлять дивіденди та ціни на акції, аніж платня чи довгостроковий успіх у бізнесі, що не завжди добре позначалося на компаніях, що вони ними володіли. Водночас з'явилися можливості для нового виду шахрайства. Маніпулюючи цінами на акції, капіталісти змогли накопичувати капітал, просто впливаючи на уявлення інших людей про цінність їхніх компаній. Один з відомих акціонерів Британської Ост-Індійської компанії, сер Джозая Чайлд, здобув погану славу за поширення неправдивих чуток про початок війни в Індії, що призвело до падіння курсу акцій компанії. Після цього він дешево скуповував цілі пакети акцій. Такі ринкові маніпуляції століттями сіяли хаос на фондових ринках та спустошували кишені недосвідчених інвесторів.

Як треба ставитися до розвитку цієї капіталістичної системи? Адам Сміт вважав, що все це на краще. У книжці «Дослідження про природу і причини багатства народів»^{*} Сміт стверджував, що ринком керує невидима рука. Вона й допомагає тому, що егоїстичні особи, які дбають лише про себе, у кінцевому підсумку сприяють підвищенню загального добробуту суспільства. Незрозуміло, як саме невидима рука виконує свою роботу, але ця робота загалом полягає в поєднанні попиту і пропозиції: конкуруючи в задоволенні потреб споживачів, корпорації постачали необхідні суспільству

^{*} Адам Сміт. Дослідження про природу і причини багатства народів / пер. О. Васильєв, М. Межевікіна, А. Малівський. К.: Наш Формат, 2018. — Тут і далі прим. пер.

товари та послуги високої якості й за прийнятною ціною. Відтоді поняття «невидимої руки капіталізму» захопило увагу економістів, політиків та управлінців у всьому світі. Воно проникло до програм президентських кампаній, державних політик та офіційних документів аналітичних центрів. Його відгомони лунають щодня: «Нехай ринки розв'язують проблему», «Нам потрібен ринковий підхід», «Ми маємо це приватизувати». Саме це привело економіста Мілтона Фрідмана до висновку, що «є одна-єдина соціальна відповідальність бізнесу — користуватися своїми ресурсами і здійснювати діяльність, спрямовану на збільшення своїх прибутків, доки це не порушує правил гри»². Дуже мало економічних теорій справили на світ такий значний вплив.

З іншого боку, чимало спостерігачів сумніваються не тільки в добродійності невидимої руки, а й навіть у її існуванні. Упродовж сотні років люди засуджували корпорації як світове лихо. Нині ці нарікання стали зрозумілими. Безмежна жага до прибутку змушує корпорації експлуатувати робітників. Потреба в сировині спонукає їх руйнувати довкілля. Їхні підступні дії шкодять споживачам і спричиняють зростання цін. Список проступків можна продовжувати вічно, і він став достатньою поживою для критиків. Томас Джефферсон писав, що сподівається «знищити в зародку аристократію наших грошовитих корпорацій, які вже наважуються кидати виклик нашому уряду у випробуванні на міцність і нехтувати законами власної країни». Карл Маркс писав, що корпорації — це «новий вид паразитів у подобі промоутерів, спекулянтів і звичайних номінальних директорів; ціла система шахрайства й обману, пов'язана з просуванням компаній, випуском акцій і біржовими спекуляціями». Ще барвистішими були скарги на окремі корпорації. Коли Едмунд Берк писав про Ост-Індійську компанію, він дійшов висновку, що «ця проклята компанія, зрештою, подібно до гадюки, знищить країну, яка пригріла її на своїх грудях». Не так